

باز مانده های شهر سوخته نماد گردشگری زابل و توسعه اقتصادی

فرزانه یازعی*

دانشجوی رشته جغرافیا و برنامه ریزی توریسم

فاطمه جواهری

دانشجوی رشته جغرافیا و برنامه ریزی توریسم

دکتر حیدر لطفی*

استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار و رئیس موسسه آموزش عالی قشم

چکیده

شرق ایران منطقه ای است پر از رمز و راز که هنوز هم بسیاری از آثار تاریخی و باستانی آن ناشناخته شگفتی ساز است . یکی از عمده ترین این مراکز شهر سوخته می باشد. اجرای موفق آمیز سیاست ها و خط مشی های گردشگری نیازمند واکاوی از ابعاد مختلف علمی و مورد پژوهش است چرا که شناخت درست علمی شکاف های کاوش ها و دست آوردهای باستانی نقش بسزایی در تهیه طرح های موثر گردشگری دارد . این تحقیق ضمن بررسی پیشینه تاریخی شهر سوخته و عظمت باستان شناسی آن به کنکاش در زمینه بهره برداری فرهنگی بویژه بحث توریسم تمدری مبتنی بر آثار این شهر پرداخته و به این نتیجه رسیده که متأسفانه هیچ تناسبی بین عظمت و وضیت گردشگری این شهر تاریخی وجود ندارد . در خاتمه نتایج حاصل در باره این منطقه جهت پویایی توریسم شهر سوخته ارایه شده است .

واژگان کلیدی:شهر سوخته ، شگفتی های شهر سوخته، گردشگری

Abstract:

East region is Iran, which is still full of mystery and ancient monuments, many of which are unknown surprise. Burnt City is one of the major centers. Successful implementation of policies and policy analysis of various aspects of tourism and scientific research is needed Why is it that scientific knowledge gaps and explore the ancient achievements of Tourism has a significant role in the design of effectiveThis study reviews the history and grandeur of Burnt City archeology to explore the field of cultural exploitationTourism-based civilization, especially the talk of the town paid And concluded that unfortunately no proportion between the dignity and status of this historic town is tourismFinally, strategies for tourism Shhrrsvkhth dynamics is presented.

Keywords: city, burned, burned Shgftty city, tourism

yazei_march2012@yahoo.com

fj8085@email.com نویسنده مسئول:

09171075227

09123353442

مقدمه:

بر مبنای یافته های باستان شناسان شهر سوخته ۱۵۱ هکتار وسعت دارد و بقایای آن نشان میدهد که این شهر دارای پنج بخش مسکونی واقع در شمال شرقی شهر سوخته، بخشهای مرکزی، منطقه صنعتی، بناهای یادمانی و گورستان است که به صورت تپه های متوالی و چسبیده به هم واقع شده اند.

روش بررسی

در این نوشتار ضمن جمع آوری اطلاعات از طریق کتابخانه ای، از روش توصیفی- تحلیلی بهره گیری شده است.

اهمیت گردشگری

ضرب المثلی سیستمی می گوید جهان گشتن بهتر از جهان خورد است. این گفته پیر قدیم ریشه در فرهنگ اسلامی و کلام وحی دارد که به گردش در زمین و مطالعه قانونمندیهای خداوندی توصیه کرده است. یکی از عوامل مهم رونق و شکوفایی علوم در قرون اول و میانه اسلامی و ظهور اندیشمندان مسلمان ایرانی در جهان اسلام تاثیر عینی و اجتماعی همین بنیادهای اعتقادیست. فهم اینکه خداوند رب العالمین است و تمامی انسانها را از یک زن و مرد افریده و سپس برای معارفه و شناخت آنها را قبیله قبیله و شعبه شعبه ساخته و تنها علت برتری را نزد خداوند تقوی دانسته. جز از را سیر در زمین و مطالعه در زندگی انسانها؛ طبیعت و تاریخ امکان پذیر نیست. اندیشه های جهان شمول اسلامی انسانها را به طور عام به گردش در زمین و شناخت شواهد خلقت و قانونمندیهای هستی فراخوانده و حتی برای انسانهایی که گرفتار تنگناهای معیشتی و فرهنگی ویا

تمدن شهر سوخته یکی از شگفتی های دنیای باستان است. یافته های جدید باستان شناسی گواه این ادعاست. بر اساس کشفیاتی که در طی سال های متمادی در شهر سوخته انجام گرفته، می توان گفت که این شهر مهمترین مرکز استقرار و در حقیقت پایتخت منطقه در دوران مفرغ است. برای اولین بار اورل اشتاین باستان شناس انگلیسی نام شهر سوخته را ذکر کرده است. گروه باستان شناسان وابسته به موسسه فرهنگی ایزمئو (موسسه ایتالیایی مطالعات خاورمیانه و خاور دور) در سال ۱۹۶۷ به سرپرستی پرفسور توژی با همکاری مرکز باستان شناسی ایران در محوطه باستانی شهر سوخته کار خود را آغاز کردند و بعد از انقلاب در سال ۱۳۷۴ دور جدید کاوش به سرپرستی دکتر سید صادق سجادی آغاز گردید .

کلنل بیت، یکی از ماموران نظامی بریتانیا از نخستین کسانی است که در دوره قاجار و پس از بازدید از سیستان به این محوطه اشاره کرده و نخستین کسی است که در خاطراتش این محوطه را شهر سوخته نامیده و آثار باقیمانده از آتش سوزی را دیده است. پس از او سر اورل اشتاین با بازدید از این محوطه در اوایل سده حاضر، اطلاعات مفیدی در خصوص این محوطه بیان کرده است.

بعد از او شهر سوخته توسط باستانشناسان ایتالیایی به سرپرستی مارتیسو توزی از سال ۱۳۴۶ تا ۱۳۵۷ مورد بررسی و کاوش قرار گرفت. این شهر یکی از آثار تاریخی استان سیستان و بلوچستان به شمار می آید.

سیاسی شده اند مهاجرت را نوعی حرکت به سوی کمال دانسته است.

مشخصه شهری

شکل شماره ۱: نقشه شهر زابل منبع: سایت مقالات شهر

سوخته

شهرستان زابل با مساحت ۱۵۱۹۷ کیلومتر مربع در ضلع شمال شرقی استان سیستان و بلوچستان قرار گرفته و فاصله مرکز شهرستان تا مرکز استان (زاهدان) ۲۰۷ کیلومتر مربع است.

موقعیت جغرافیایی شهر سوخته

شهر سوخته در ۵۶ کیلومتری زابل در استان سیستان و

بلوچستان و در حاشیه جاده زابل - زاهدان واقع شده است. این

شهر در ۳۲۰۰ سال قبل از میلاد پایه گذاری شده و مردم این

شهر در چهار دوره بین سال های ۳۲۰۰ تا ۱۸۰۰ قبل از میلاد

در آن سکونت داشته اند. تاریخچه این شهر به چهار قرن قبل

از میلاد مسیح باز می گردد.

کاخ شهر سوخته نخستین بخش از تمدن کهن این محوطه

منحصر به فرد است که در زوایای مختلف هر رهگذری را

بی گمان به سوی خود می کشاند.

باستان شناسان و محققان داخلی و خارجی توانسته اند رازهای نهفته ای را از نحوه سکونت مردمان پنج هزار سال قبل در محوطه ای که معلوم نیست آن زمان چه نام داشت کشف کنند.

شهر باستانی سوخته متعلق به ۳۲۰۰ قبل از میلاد ابتدا توسط

باستان شناسان و محققانی از ایران و ایتالیا در سال ۱۳۴۶

شمسی به سرپرستی "موریسیو توزی" مورد کاوش و تحقیق

قرار گرفته است. شهر سوخته در همجواری یکی از دلتاهای رود

هیرمند قرار دارد و از مهمترین مراکز دوران مفرغ در شرق

ایران بشمار می رفت. این شهر با ۱۵۰ هکتار وسعت پس از ۹۰۰

سال رونق و شور و نشاط به یکباره و به صورت ناگهانی از بین

رفته است. براساس آثار موجود و مکشوفه باستانی، سرزمین

سیستان و بخصوص شهر سوخته از گذشته های دور دارای

تمدن و فرهنگ بسیار شکوفا بوده است.

این منطقه به لحاظ موقعیت خاص اقلیمی، سیاسی و فرهنگی

مرکز ارتباطات تمدن های بزرگ ماورالنهرین، بین النهرین و

هند و چین به شمار می رفته است. اندک شهرهای باستانی

شامل شوش، تپه ملیان در ایران و موهنجارو در پاکستان تنها

از لحاظ قدمت با شهر سوخته زابل برابری دارند.

بر اساس کاوش های انجام شده تاکنون شهر سوخته زابل از پنج

بخش شامل گورستان، منطقه مسکونی، بناهای یادمانی،

صنعتی و بخش مرکزی تشکیل شده است. شهر سوخته و تمدن

هوشمند و خلاق آن به عنوان بزرگترین استقرار شهرنشینی

در نیمه شرقی فلات ایران نمونه ای منحصر به فرد و حکایت گر

واقعی علم، صنعت و فرهنگ گذشته های دور سیستان است.

کنفرانس پرفسور توژی در سال ۱۳۶۳)

کاوش های باستانشناسی در جیرفت و شهر سوخته

کاوشهای باستانشناسی نشان از گسترش فرهنگ تمدنی

جیرفت و شهر سوخته به حوزه سند و بین النهرین دارد. در

همین حال بررسی آثار کشف شده در جیرفت نشان می‌دهد که

هنر حجاری در ایران پنج هزار سال پیش بسیار پیشرفته تر از

بین النهرین بوده است. (مراقی، جمال، ۱۳۸۸، ص ۱۸)

اشیا کشف شده در جیرفت

مقایسه میان نقش و نگارهای ظروف سفالی، سنگی، اشیا

مفرغی و مهره های کشف شده در حوزه هلیل رود (جیرفت) و

شهر سوخته با حوزه تمدنی رود سند و بین النهرین، نشان از

ارتباط فرهنگی بسیار گسترده این دو حوزه فرهنگی به یکدیگر

دارد.

بر اساس شواهد باستان‌شناسی، هنر به کار رفته روی اشیا

کشف شده در قبور سلاطین نشان می‌دهد که بین النهرین

مدیون هنرمندان ایران است و اوج هنر از ایران به این منطقه

رفته است.

دو رود مهم و بزرگ هلیل رود و بم پور از شرق و غرب جلگه

جازموریان می‌گذرند و پیش از این تصور می‌شد که محوطه

های باستانی جلگه جازموریان نیز مانند دیگر محوطه های

باستانی استان سیستان و بلوچستان متأثر از فرهنگ بم پور

باشد اما در کمال تعجب باستان‌شناسان دریافته‌اند که این

منطقه باستانی کاملاً متأثر از حوزه نقدنی هلیل رود است که

یکی از فرهنگ های مهم استان کرمان محسوب می‌شود.

آثار مشابهی که در جیرفت و شهر سوخته بدست آمده است

نشان می‌دهد در گذشته بین این دو محوطه باستانی ارتباط

فرهنگی وجود داشته است. مشابهت میان اشیا بدست آمده از

جیرفت و شهر سوخته حتی در تکنیک ساخت نیز مطابقت

دارد.

پیش از کاوش های شهر سوخته، باستان‌شناسان احتمال

می‌دادند که شهر سوخته همان شهر "ارت" باشد اما کاوش‌های

جیرفت نشان داد که محل شهر "ارت" حوزه هلیل رود و شهر

جیرفت بوده است. (مجله آموزش تاریخ، ۱۳۸۳)

• ویژگی های طبیعی شهر سوخته

مساحت کلی تپه شهر سوخته حدود ۱۵۲ هکتار است که در

یک برآمدگی بین دریاچه هامون و رود هیرمند بنا شده است و

ارتفاع متوسط آن از سطح زمین های اطراف ۱۲ متر و

بلندترین نقطه آن ۱۸ متر ارتفاع دارد. تپه های شهر سوخته به

چهار منطقه متمایز تقسیم می‌شوند:

الف) منطقه مرکزی با وسعت ۲۰ هکتار

ب) منطقه مسکونی شرق با وسعت ۱۶ هکتار

ج) قسمت شمال شرقی یا منطقه صنعتی شهر سوخته

د) قسمت جنوب غربی شامل قبرستان با مساحتی بالغ بر ۲۰ تا

۲۵ هکتار

انحراف رودخانه هیرمند از مسیر بستر خود هنگام طغیان و بالا

آمدن مداوم نمک بر قشر سطحی زمین که همچون ساروجی از

تخریب آثار و اشیاء جلوگیری کرده از مهمترین علل سالم

ماندن آثار و بقایا شهر سوخته است. (فروزانفر،

فرزاد، ۱۳۸۸، ص ۲۴)

● نام اصلی شهر سوخته

در لوحه های سومری، فهرستی از شهرهایی که سومریان، وارداتی از آنها داشته اند، به دست آمده است که در میان این شهرها، از شهری به نام ارته نام برده شده است. توصیفات این شهر منجر به آن شده است که باستان شناسان ارته سومری را همان شهر سوخته بدانند. اما این موضوع برای عده ای از باستان شناسان پذیرفته نیست. به همین دلیل، تعیین نام اصلی شهر سوخته هنوز ممکن نیست.

● قدمت شهر سوخته

این شهر در دوره ماقبل تاریخ حدود ۳۲۰۰ ق. م پایه گذاری و حدود ۱۸۰۰ ق. م متروک شده است. برای دوره ای حدود ۱۴۰۰ سال، زندگی در این جا جریان داشته است. دوران شکوفایی این تمدن بین سال های ۲۵۰۰ تا ۲۲۰۰ ق. م بوده است که شهر حدود ۵۵۰۰۰ نفر جمعیت داشته است. در این شهر دو گروه عمده کشاورزان و صنعتگران اکثریت را تشکیل می داده اند. (مقاله آغاز تمدن در ایران از روز نامه اعتماد ملی)

● ویژگی های معماری و شهرسازی شهر سوخته

مهمترین آثار معماری مکشوف در شهر سوخته خانه های موسوم به پلکانی و بنای کاخ سوخته است. وضع کلی معماری به شرح زیر است:

هر واحد ساختمانی از یک قسمت مستطیل درست شده که ۵ تا ۶ اتاق دارد و حدود ۱۵۰ تا ۱۶۰ متر زیر بنا داشته است و منازل در مجتمع های ۴ و یا ۶ خانه ای است. مصالح اصلی به

کار رفته در آن خشت های خام منظم گلی است که ابعاد این خشت ها ۱۰، ۲۰، ۴۰ سانتی متر است. سقف خانه ها معمولاً صاف بوده و از حصیر برای پوشش آن ها استفاده شده است. گرمای اتاق ها به وسیله یک اجاق مرکزی تأمین می شده است. این اجاق ها بیشتر چهارگوش و به صورت مربع ساخته شده اند بافت شهر سوخته در آن بخش که کاوش صورت گرفته چنان است که سه خیابان اصلی، مجموعه بلوک ها و محله های شهر را به هم ارتباط می دهند. خانه ها در دو سوی خیابان هایی با عرض ۵/۳ متر واقع بوده اند. یکی از خیابان ها در پایان به یک میدان چهارضلعی ختم می شده است.

● شگفتی های شهر سوخته

تنها، مسأله وسعت نیست که شهر سوخته را به یکی از بزرگترین شهرهای باستانی ایران و خاورمیانه تبدیل کرده است. بلکه یافته های متنوع آن باعث تعجب باستان شناسان گردیده است. برای نمونه به مثال های زیر توجه کنید:

(۱) اولین جراحی مغز در ۴۸۰۰ سال پیش در شهر سوخته انجام شده است.

(۲) ساکنان شهر سوخته کفش تولید می کرده اند و صنعت کفافی داشته اند.

(۳) کهن ترین انیمیشن (جان بخشی) و تصویر متحرک در شهر سوخته یافت شده است که در این انیمیشن بزی به یک بوته گیاه نگاه می کند و از آن بالا می رود.

(۴) برای اولین بار در ۳۰۰۰ ق. م شتر در شهر سوخته مورد استفاده قرار گرفته است.

(۵) یک خط کش چوبی باستانی با دقت نیم میلی متر در شهر سوخته یافت شده است.

(۶) مردمان آن روز شهر سوخته از شطرنج و تخته نرد استفاده

شکل شماره ۳: تاسهای بازی کشف شده به همراه تخته نرد در شهر سوخته منبع سامانه ملی مقالات و تحقیقات دانشجویی

شکل شماره ۴: چشم مصنوعی یک زن در چهار هزار سال پیش منبع وب سایت: تاریخ و زندگی بشر

دین مردم شهر سوخته:

به غیر از تعدادی مجسمه ی بت مانند از خدایان مونث و چند پیکره ی مرد که گمان می رود طبقه ی روحانی را نشان دهد علائم دیگری یافت نشده که بتوان دین اصلی مردم را مشخص کرد . اما در جدیدترین کاوشها ساختمان یک معبد بسیار بسیار بزرگ کشف شده است که به زودی پاسخ به این سوال را خواهد داد. (سجادی، سید منصور، ۱۳۸۵، ص ۴۳)

می کرده اند.

۷) مراکز صنعتی مردم شهر سوخته خارج از شهر بوده است.
۸) تعدادی لوله های سفالی در شهر سوخته پیدا شده که احتمالاً جهت آب رسانی یا دفع فاضلاب استفاده می شده است.
۹) پارچه هایی که در شهر سوخته یافت شده مطلقاً در هیچ کجای ایران یافت نشده است .

۱۰) صنایعی مانند ریسندگی، خراطی، معرق سازی، مرمرسازی، سفال گری، مهرسازی، حصیربافی و ساخت ابزار فلزی در شهر سوخته وجود داشته است.
مجموعه این عوامل در کنار عوامل بی شمار دیگر، شهر سوخته را به یکی از شگفتی های دنیای باستان تبدیل کرده است.
(کیانی، محمد یوسف، ۱۳۷۰، ص ۵۴)

شکل شماره ۲: جمجمه زن صاحب چشم مصنوعی شهر سوخته چشم مصنوعی روی جمجمه او دیده می شود.
منبع: وب سایت علمی دانشجویان ایران

قربانی کردن انسان:

در قبرستانهای شهر سوخته اجساد پیدا شده است که نشان می دهد آنها طی مراسمی قربانی شده بودند، در یکی از قبرها ۱۳ سر قطع شده به صورت دایره وار و به همراه هدایا و وسایل تزئینی پیدا شده است که نشان از نوعی مراسم مذهبی دارد . همچنین در چند قبر دیگر اسکلت هایی یافت شده که مجموعه ی آنها در بین پاهای و جدا از بدن قرار گرفته.از آنجا که این اجساد با احترام و به همراه هدایا دفن شده اند احتمال قتل و یا شکنجه وجود ندارد بنابراین می توان آن را قربانی تلقی کرد.

زنان شهر سوخته:

تازه ترین یافته های باستان شناسان در گورهای شهر سوخته حاکی از این است که زنان شهر سوخته لباس های زیبایی شبیه به ساری می پوشیدند. و به آرایش و زیورآلات قیمتی اهمیت می داده اند. (بهار دوست ، تکتّم، ۱۳۸۴، س۶۷)

● مهمترین علل نابودی شهر سوخته

حمله اقوام مهاجم همسایه، تغیر مسیر رودخانه هیرمند و آتش سوزی از جمله مهمترین علل تخریب ناگهانی این تمدن ذکر کرده اند(غلامرضا حمر، ۱۳۸۲، س۵۵)

برنامه ریزی توریسم

طراحی راهبردهای توسعه توریسم، جزئی از عمل برنامه ریزی است که در آن، بیش تر برنامه ریزان متخصص، دارای تجربه یا اطلاعات دست اول ناچیزی هستند. اغلب برنامه ریزان از جاذبه

جهانی توریسم به عنوان یک فعالیت اقتصادی آگاه هستند، اما عمده کمی از آن ها از فوریتی که در جهان دهه ۱۹۹۰ و پس از آن، در مورد تلفیق فرایندهای برنامه ریزی با مشا رکت عمومی، تجزیه و تحلیل سود و زیان، تجزیه و تحلیل راهبردی و برنامه ریزی اجرایی، و توسعه توریسم وجود دارد، آگاهی دارند. تا اواخر دهه ۱۹۷۰، برنامه ریزی توریسم تقریباً به طور انحصاری به عنوان مسأله جذب بازدیدکنندگان به یک محل خاص مطرح بود. به ویژه، اسراف و ولخرجی دولت ها، بازاریابی استانی و ملی و برنامه های تبلیغاتی در رقابت برای جذب توریست ها در اولویت بودند. به این برنامه های تبلیغاتی هنوز هم اهمیت داده می شود و حکومت ها باز هم بیش تر دلارهای اختصاص یافته به توسعه توریسم را خرج آن ها می کنند.

از نظر بسیاری از مردم محلی توریسم موضوعی ضد و نقیض است. هم خوب است و هم بد. هیولای دعوت نشده ای است که در جامعه فرود می آید و در بهترین شرایط، سود اقتصادی می آورد اما یان امر به قیمت تخریب اجتماع و فشار بر زیرساخت ها و جامعه صورت می گیرد.

نتایج پژوهش ها در شهر سوخته

توانمندی‌های منحصر به فرد شهر سوخته از نظر داده‌های باستان‌شناسی بویژه آثار انسانی، جانوری و گیاهی زمینه مناسب را برای ایجاد پایگاه‌های متنوع در این شهر فراهم کرده است. ایجاد پایگاه و پژوهشکده بین‌المللی و باستان‌شناسی در محوطه باستانی شهر سوخته گام مهم دیگری بود تا تحقیقات جامع بر روی آثار کشف شده از این شهر ۵ هزار ساله انجام گیرد. جهت‌گیری بنیادین و ضرورت ایجاد پژوهشکده بزرگ و بین‌المللی باستان‌شناسی و انسان‌شناسی شرق فلات ایران، بازیافت نقش و جایگاه تاریخی سیستان در نیمه شرقی فلات ایران در حوزه هیرمنچ از زابل تا کابل و حوزه سند و ایجاد زمینه‌های عینی همدلی بین‌المللی با شناخت و اتکا به روح بزرگ و تأثیرگذار میراث فرهنگی ایران زمین در سازوکار فرهنگ بشری برخی از اهداف مهم ایجاد پایگاه باستان‌شناسی در شهر سوخته اعلام شده است. مطالعات باستان‌شناسی، انسان‌شناسی، گیاه باستان‌شناختی، ژئوفیزیک، نقشه‌برداری از سایت و دیگر فعالیت‌های علمی در ارتباط با اشیا و اسکلت‌های به دست آمده از این شهر و دیگر محوطه‌های باستانی همدوره مرتبط و همزمان با شهر سوخته، طراحی وبسایت و سایت اطلاع رسانی و اجرای طرح تهیه شناسنامه برای ۶۰ هزار قطعه سفال، از فعالیت‌های پژوهشکده شهر سوخته است. از سوی

دیگر تهیه نقشه‌های توپوگرافی از محوطه‌های تاریخی مهم سیستان هم اکنون در حال اجرا است. توسعه و تأمین زیر ساخت‌های گردشگری شهر سوخته و کوه خواجه نیز یکی دیگر از برنامه‌های در حال اقدام پایگاه باستان‌شناسی شهر سوخته به شمار می‌رود. محوطه‌های شهر سوخته و کوه خواجه سیستان به تازگی به منظور ایجاد هماهنگی و تأمین نیاز منطقه، به پایگاه میراث فرهنگی و گردشگری سیستان تبدیل شده‌اند. با تمام اینها همچنان حضور گردشگر در این منطقه محدود است. و بیشتر باستان‌شناسان و کاوشگران حضور دارند.

منابع

- مراقی، جمال ، ۱۳۸۸ ، هویت سوخته ، انتشار فرهنگ دانشجو ، چاپ ۱.
- میر لطفی، محمود رضا ، غلامرضا حمر، ۱۳۸۲ ، سیستم مهند تمدن و شهرنشینی باستان، ناشر دانشگاه زابل.
- سجادی، سید منصور، ۱۳۸۵، شهر سوخته، پایگاه میراث فرهنگی و گردشگری شهر سوخته.
- کیانی، محمد یوسف، ۱۳۷۰ ، شهر های ایران، جهاد دانشگاهی، تهران ، چاپ اول.
- فروزانفر ، فرزاد، ۱۳۸۸، گزارش های شهر سوخته ۳ ، انتشار سازمان میراث فرهنگی استان سیستان و بلوچستان .
- مقاله آغاز تمدن در ایران از روز نامه اعتماد ملی ، شماره ۷، تیر ماه.
- بهار دوست ، تکتیم ، شهر سوخته یکی از شگفتی های دنیای کهن ، مجله جاده ابریشم ، ۱۳۸۴ ، شماره ۶۸ .
- سید سجادی ، سید صادق ، بهشت باستان شناسان ، مجله آموزش تاریخ ، ۱۳۸۳ ، شماره ۱۵.
- کنفرانس پرفسور توژی در سال ۱۳۶۳ ، در دانشگاه ادبیات و علوم انسانی زاهدان ، مجله نخل ، ۱۳۷۴.
- وب سایت علمی دانشجویان ایران
- وب سایت مقالات شهر سوخته
- سامانه ملی مقالات و تحقیقات دانشگاهی
- وب سایت تاریخی و زندگی بشر